

Peterio Bergerio sekularizacijos teorijos pokyčiai (1967–2001 m.) ir jų vertinimai šiuolaikinėje religijos sociologijoje

MILDA ALIŠAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje analizuojami religijos sociologo Peterio Bergerio sekularizacijos teorijos esminiai teiginiai ir pastarųjų dešimtmečių autoriaus teorinių išvalgų pokyčiai bei jų veiksniai. Pirmojoje straipsnio dalyje aptariami esminiai Bergerio sekularizacijos teorijos teiginiai ir juos pagrindžiantys argumentai, išskiriami pagrindiniai sekularizacijos proceso veiksniai. Antroji straipsnio dalis skirta pastarųjų dešimtmečių autoriaus teorinių išvalgų pokyčių ir jų priežasčių analizei. Trečiojoje straipsnio dalyje pristatomi Bergerio sekularizacijos teorijos pokyčių kritikų (Bruce'as) ir šalininkų (Davie, Hervieu-Leger) argumentai. Straipsnyje prieinama prie išvados, kad desekularizacijos teorija turėtų būti pritaikyta naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių visuomenėms, ir kartu pabrėžiama, kad klasikine tapusi Bergerio nubrėžta objektyvios ir subjektyvios sekularizacijos perskyra išlieka naudinga analizuojant religiją šiuolaikinėje visuomenėje.

Raktažodžiai: sekularizacija, modernizacija, religija modernioje visuomenėje, desekularizacija.

Keywords: secularization, modernization, religion in modern society, desecularization.

Įvadas

Sekularizacijos teorija yra viena esminių religijos sociologijos teorinių perspektyvų, analizuojančių religijos vietą ir vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje. Jos ištakos – Šviečiamasis amžius, kai kilo idėja, kad dėl modernizacijos neišvengiamai mažėja religijos vaidmuo tiek visuomenės, tiek individų gyvenime. Šios idėjos vedami, religijos sociologijos klasikai Emilis Durkheimas, Maksas Weberis ir dauguma kitų analizavo religijos vietos ir vaidmens šiuolaikinėje visuomenėje pokyčius, lemiančius religijos įtakos mažėjimą šiuolaikinio individo gyvenime. Sekularizacijos teorijų išvalgų įvairovė išlieka neatsiejama religijos sociologijos diskurso dalis, nors XX a. paskutiniajame dešimtmetyje vienas iš sekularizacijos teorijos klasikų Peteris Bergeris paskelbė, jog sekularizacijos teorijos išankstinė prielaida, jog dėl modernizacijos mažėja religijos vaidmuo, yra klaidinga, nes empiriniai tyrimai atskleidžia, kad šiuolaikinis pasaulis yra ne mažiau religingas nei ankstesnysis ir kad sekularizacija

visuomenės lygmenyje nebūtinai reiškia sekuliarizaciją individų lygmenyje ir pan. (Berger 1999, 3).

Šio straipsnio tikslas – aptarti pagrindinius klasikinės Peterio Bergerio sekuliarizacijos teorijos teiginius ir juos pagrindžiančius argumentus, išanalizuoti šio autoriaus mintis apie sekuliarizacijos teorijos legitimumą, aptarti jo šalininkų ir kritikų argumentus bei remiantis šia analize įvertinti galimybes taikyti minėtą teoriją ir jos naujus argumentus tiriant religijos vietą ir vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje.

Sakralaus dangaus skliauto (angl. *sacred canopy*) būseną šiuolaikinėje visuomenėje

Savoje religijos teorijoje Peteris Bergeris teigia, kad religija yra individo veikla, kuria užsiimant kuriamas šventasis kosmosas (angl. *sacred cosmos*). „Sakralus“ yra objektas, turintis tam tikrų paslaptinių ir bauginančių savybių, atskiriamas nuo žmogaus, tačiau drauge su juo ir susiejamas; tikima, kad jis egzistuoja tam tikruose patirties objektuose (Berger 1990, 25). Šventumo savybė gali būti priskiriama įvairiems objektams, gyviems ir negyviems. Šventumas yra nekasdieniškas dalykas, sukuriantis šventąjį kosmosą – tikrovę, alternatyvią žmogiškajai, vienu metu ją transcendentuojantis ir įtraukiantis į save. Šventumo antonimas – sekuliarumas: sekuliaru viskas, kas nėra šventa arba toks netampa. Dažniausiai sekuliarumas siejamas su kasdienine veikla, o šventumas iškyla virš jos. Tai, kad dichotominis tikrovės skirstymas į šventą ir sekuliarią yra išskirtinė religinio reiškinių savybė, konstatavo sociologijos klasikai (Durkheim [1937] 1999).

Kita kur kas giliau slypinti šventojo kosmoso priešingybė, anot Bergerio, yra chaosas. Šventasis kosmosas priešinasi chaosui, ir individai, kurdami šventąjį kosmosą, priešinasi anomijai. Žmogaus egzistencija – tai nesustojantis eksternalizacijos procesas, kurio metu individai įprasmina tikrovę. Kiekviena visuomenė yra eksternalizuotų ir objektyvizuotų prasmų sistema, supinta į prasmingą visumą. Taip visuomenės kuria prasmų sistemas, kurias susieja su tikrove. Šį procesą Bergeris vadina kosmizacija. Pasak jo, ankstesnėse visuomenėse kosmizacija turėjo šventumo pobūdį, nes daugumos individų tikrovės buvo šventos, dar daugiau – aiškėja, kad tik per šventumą buvo įmanoma išreikšti pasaulį. Religija užima svarbią vietą individo pasaulio kūrimo veikloje. Tačiau moderniose visuomenėse, kitaip nei ankstesniosiose, prasmų sistemas kuria mokslas (Berger 1999, 25–28). Tad jau kalbėdamas apie religiją ir jos vaidmenį moderniose visuomenėse Bergeris užsimena apie jos kaitą, kurią vėliau įvardija kaip sekuliarizaciją.

Sekuliarizacija, anot Bergerio, yra procesas, kurio metu religiniai simboliai ir institucijos nustoja dominuoti visuomenės ir kultūros sektoriuose. Vakarų visuomenėse sekuliarizacija reiškiasi krikščioniškų bažnyčių

pa(si)traukimu iš sričių, kurias anksčiau kontroliavo, pavyzdžiui: bažnyčios ir valstybės atskyrimas, bažnyčios turto ekspropriacija, švietimo sistemos atskyrimas nuo bažnyčios ir pan. Vis dėlto sekularizacija, Bergerio teigimu, yra ne tik socialinės struktūros procesas. Jis veikia ir meną, filosofiją, literatūrą ir turbūt svarbiausia – mokslą. Be to, sekularizacija turi ir subjektyviąją pusę – sąmonės sekularizaciją, kurios rezultatas – didėjantis skaičius individų, negrindžiančių savo gyvenimo įvykių religinėmis interpretacijomis (Berger 1990, 107–108).

Olivieris Tschannenas nurodo, kad Bergerio sekularizacijos teorijoje yra aptariamasis šio proceso priežastys, tokios kaip monoteizmo ir protestantizmo iškilimas bei modernios industrijos sukūrimas. Tačiau, anot Tschanneno, autorius nepaaiškina, ar šios priežastys atsispindi idėjose ar socialinėje struktūroje. Sekularizacija, pasak Bergerio, turi religines šaknis, nes šis procesas prasideda nuo religinės racionalizacijos, susiformavusios judaizme, o vėliau pasireiškios ir modernioje visuomenėje. Po racionalizacijos ėmė plėtotis diferenciacijos procesas, atskiriantis šį pasaulį nuo anapusinio, kuris viduramžiais „materializavosi“ susiformuojant bažnyčiai kaip institucijai. Pagrindinė sekularizacijos „nešėja“, anot Bergerio, yra racionalizacija, kuri veda nuo religinės kontrolės visuomenės autonomizacijos link. Autonomizacija reiškiasi tiek objektyviame, tiek subjektyviame lygmenyje. Objektyvaus lygmens autonomizacija – tai religinių organizacijų įvairovė, o subjektyvaus lygmens – religinės pasaulėžiūros žlugimas. Pluralizmas skatina religinių organizacijų šiapusiškumą, t. y. jos turi pritaikyti tapačias biurokratinės struktūras, kovodamos dėl išlikimo konkurencinėje rinkoje (Tschannen 1991, 398).

Kaip pažymi Tschannenas, Bergerio sekularizacijos teorijoje, kaip ir kitose panašiu metu iškilusiose teorijose, aiškinančiose religijos vietas ir vaidmens kaitą šiuolaikinėje visuomenėje, analizuojami panašūs šiam procesui įtaką darę veiksniai ir jo rezultatai: diferenciacija, racionalizacija, pasauliškumas (angl. *worldliness*), autonomizacija, pluralizacija, praktikavimo sumažėjimas, pasaulėvaizdžio griūtis, mokslėškumo iškilimas ir pan. (Tschannen 1991).

Nors savo sekularizacijos teorijoje Bergeris ir nevartoja diferenciacijos sąvokos, tačiau pabrėžia egzistuojančią perskyrą tarp šiapusinio ir anapusinio pasaulio. Šios perskyros inicijuotas socialinės struktūros pokytis – bažnyčios kaip institucijos su(si)formavimas, kurio pasekmė yra likusios visuomenės dalies įvardijimas kaip „pasaulio“.

Racionalizaciją Bergeris regi kaip sekularizacijos „nešėją“: „Moderni industrinė visuomenė kuria įcentriną sektorių, kitaip vadinamą atlaisvinta teritorija, iš kurios sekularizacija išplito į kitas visuomenės sferas, tarp jų ir valstybę“ (Berger 1990, 129). Nors Bergeris plačiau neaptaria sąvokos „racionalus“ reikšmės, galima manyti, kad jis remiasi Weberiu, tačiau pabrėžia, kad racionalizacija darė įtaką religijai ir iki industrinės revoliucijos. Anot Bergerio, pirmoji racionalizacija yra etikos racionalizacija, kuriai vykstant iš Toros buvo pašalinti visi maginiai elementai.

Autonomizacija (angl. *autonomization*), Bergerio nuomone, yra vienas iš esminių sekularizacijos proceso veiksmų. Pats sekularizacijos procesas apibrėžiamas kaip autonomizacijos procesas, o jį iliustruojantis pavyzdys – švietimo sistemos atskyrimas nuo religinių institucijų. Panašiai apie autonomizaciją kaip neatsiejamą sekularizacijos proceso palydovą, anot Tschanneno, rašė ir Bryanas Wilsonas, pasak kurio autonomizacija reiškia, jog visuomenei nebereikia religijos atliekamų funkcijų. Autonomizacijos pasekmė Bergeris laiko ir moksliskumo (angl. *scientization*) procesą, kurio metu mokslas susiformuoja kaip sekuliari pasaulėžiūra.

Pasauliškumą Bergeris apibrėžia kaip šventumo erdvės sumažėjimą: jo teigimu, protestantizmo iškilimas yra šventumo tikrovės susitraukimo pavyzdys. Radikali Dievo transcendencija atsiduria radikalios uždarumo šventumui erdvės priešpriešoje. „Dangus be angelų tampa atviras astronomui ir galiausiai astronautui“, tvirtina Bergeris, apibūdindamas vieną iš sekularizacijos proceso palydovų – pasaulietišumą.

Analizuodamas įvairias sekularizacijos teorijas ir šio proceso veiksmus, Tschannenas išskiria pliuralizaciją kaip vieną esminių procesų, kuriuos, pasak jo, plačiausiai aptarė Bergeris. Kalbėdamas apie pliuralizaciją, kaip analogiją nurodė rinkos situaciją, kurios geriausias pavyzdys – JAV. Bergerio žodžiais: „Religinės institucijos tapo marketingo agentais, o religinės tradicijos – vartotojų prekėmis“ (Berger 1967, 138). Tokia situacija, anot Tschanneno, viena vertus, verčia religines organizacijas prisitaikyti atsiliepiant į psichologinius individų poreikius, o tuomet jos visos tampa pasaulietiškesnės. Religinės rinkos padėtis gali skatinti kartelinio tipo susitarimus tarp religinių bendruomenių link (pvz., ekumenizmas). Kita vertus, tokia padėtis beprasmį daro skirtingų tikėjimų mokymų egzistavimą, todėl iškyla poreikis iš naujo atrasti konfesinę tapatybę, kuris leidžia joms vėl atgauti marginalinį statusą (Tschannen 1991, 409).

Sekularizacijos proceso veiksniai – religinės pasaulėžiūros kaita ir netikėjimas – gana išsamiai aptariami Bergerio teorijoje. Pasaulėžiūros kaita, anot jo, reiškiasi liberalių teologų bandymais performuluoti tikėjimo mokymą į labiau priimtina ir suprantama visuomenei formą. O netikėjimo veiksnys reiškiasi kasdienybėje, kai visuomenės funkcija įprasminti gyvenimą perleidžiama individui, kuris tai, kas anksčiau buvo priimama kaip konstanta, naujomis aplinkybėmis gali priimti tik tikėjimo pastangomis.

Apibendrinamas Tschannenas teigia, kad Bergerio aptarto sekularizacijos proceso pasekmė yra tai, jog religijos kaitos raiška labiausiai apčiuopiama privačiose ir viešose šiuolaikinės visuomenės sferose. Be to, baigdamas savo analizę, Tschannenas iškelia klausimų apie šios teorijos legitimumą ir patikimumą šiuolaikinės visuomenės empirinių tyrimų atžvilgiu (Tschannen 1999, 413).

Sekularizacijos teorijos klaidos ir desekularizacijos teorijos išimtys

Peteris Bergeris išskiria kelias sekularizacijos teorijos klaidas. Visų pirma, tai pradinė prielaida, kad modernizaciją neišvengiamai lydi sekularizacija. Anot Bergerio, sekularizacijos procesas provokuoja kontrsekularizacijos, arba desekularizacijos, procesą, kurio raiškos formos yra fundamentalistiniai sąjūdžiai.

Kita klaidinga prielaida – tai, kad sekularizacija visuomenės lygmenyje yra susijusi su sekularizacija individualiame lygmenyje. Anot Bergerio, tam tikros religinės institucijos prarado galią ir įtaką daugelyje visuomenių, tačiau tiek seni, tiek nauji tikėjimai lieka svarbūs individams. Kita vertus, religinės institucijos gali atlikti tam tikrą socialinį ar politinį vaidmenį ir neturėdamos pakankamo tikinčiųjų ir praktikuojančiųjų skaičiaus. Taigi, kaip teigia Bergeris (1999, 3), modernybės ir religijos santykiai yra kur kas komplikuo-tesni. Galima manyti, kad šių santykių komplikacijos pavyzdžių autorius pirmiausia aptinka empirinėje tikrovėje, į kurią pagrįstai kvietė atsigręžti ir Tschannen.

Svarbi sekularizacijos teoretikų klaida, anot Bergerio, yra teiginio apie modernybės įtaką religijos nykimui vertybinis subjektyvumas. Jis pažymi, kad šis teiginys vertybiškai neutralus, su juo gali sutikti tiek jam pritariantys, tiek su juo nesutinkantys individai. Daugelis Šviečiamojo amžiaus mąstytojų, pasak Bergerio, šiam teiginiui pritarė manydami, kad sekularizacija yra teigiamas dalykas, leisiantis žmonijai išsilaisvinti iš prietarų ar laike atsilikusių tikėjimų. Tikintys individai taip pat sutiko su tvirtinimu apie modernybės ir religijos nykimo santykį, tačiau iš esmės jį vertino neigiamai. Kai kurie modernybę pavertė priešų, su kuriuo tenka kovoti.

Kita pozicija modernybės atžvilgiu – laikyti ją tam tikra pasaulėžiūra, prie kurios turi derintis religiniai tikėjimai ir praktikos. Bergeris mini, jog religinės bendruomenės modernybėje arba sekularizuotoje visuomenėje turi tik du pasirinkimus – atmetimo (angl. *rejection*) ir prisitaikymo (angl. *adaptation*). Tačiau tokios išvalgos, anot Bergerio, yra išankstinės prielaidos apie religijos nykimą padarinys, o jų pasekmės labai abejotinos. Modernybės atmetimo reakcijos gali būti dvejopos: pirmiausia tai religinės revoliucijos, kai antimoderni religija tampa prievole kiekvienam, pavyzdžiui, Irano Ajatolos Khomeinio revoliucija. Tokia reakcija yra tiesiogiai susijusi su modernizacija, kuri susieja heterogenišką visuomenę ir tarpkultūrinės komunikacijos būtinybę, t. y. du faktorius, tiesiogiai palaikančius pliuralizmą ir nepalaikančius religinio isteblišmento (angl. *establishment*). Kitas galimas religinis modernybės atmetimo būdas – religinių subkultūrų įkūrimas. Bergerio teigimu, tai kur kas daugiau žadantis kelias nei religinė revoliucija, tačiau ne mažiau sudėtingas, nes modernioji kultūra yra labai galinga jėga, prieš kurią atsilaikyti reikia ypatingų pastangų.

Sekuliarizacijos teoriją taip pat falsifikavo religinių bendruomenių prisi-taikymas prie modernybės rezultatų. Jei iš tiesų gyventume sekuliarizuotoje visuomenėje, galėtume tikėtis, kad išliks tos religinės bendruomenės, kurios geriausiai prisitaiko, tačiau tikrovėje matome, kad išliko neprisitaikiusios religinės bendruomenės. Anot Bergerio, eksperimentai su sekuliaria religija nepasitvirtino, nes suklestėjo tikėjimai ir praktikos, persmelktos reaktyvios antgamtės. Būtent šie tikėjimai atsiliepia į modernybės netikrumus ir pateikia jiems alternatyvą. „Modernybė meta iššūkį visiems seniems tikrumams; netikrumas yra tai, ko dauguma individų negali pakelti, todėl bet kuris judėjimas (ne tik religinis), kuris žada pateikti naujų arba atnaujinti tikrumą, turi jam paruoštą rinką“ (Berger 1999, 7).

Analizuodamas, kaip ir kodėl iškyla judėjimai, atsiliepiantys į modernybės netikrumus, Bergeris mini fundamentalistinius ir charizmatų sąjūdžius, kurie, kitaip nei buvo prognozuota, daugiausiai sekėjų sulaukia modernizacijos paliestose urbanizuotose vietovėse. Vis dėlto religinių įvykių apsuptas arba desekuliarizuotas šiuolaikinis pasaulis, pasak Bergerio, turi kelias išimtis, kai minėtas procesas neveikia arba, kitaip tariant, veikia kita linkme. Viena iš jų yra Vakarų Europa, kurioje įsivyravusi sekuliarybė, Bergerio žodžiais, tampa masine sekuliaria eurokultūra. Vis dėlto Europos religingumo kaitos tendencijas jis būtų linkęs vadinti religijos institucine relokacija, o ne sekuliarizacija.

Kita desekuliarizacijos teorijos išimtis – tarptautinė vakarietišką išsilavinimą, ypač socialinių ir humanitarinių mokslų srityse, turinti individų strata, kuri yra itin sekuliarizuota ir platina Apšvietos idėjas bei vertybes visame pasaulyje. Turėdama gana nedaug narių, ši grupė yra gana įtakinga, jos veikla formuoja tam tikrą globalizuotą elito kultūrą (Berger 1999, 10).

Desekuliarizacijos teorija – paklydimas ar atsivertimas?

Anot šiuolaikinio sekuliarizacijos teoretiko Steve'o Bruce'o, Bergerio indėlis į šią klasikinę teoriją yra dvejopas. Viena vertus, jis sustiprino Weberio įžvalgą apie didesnę racionalizaciją. Pasak Bruce'o, savo ankstyvuosiuose darbuose Bergeris teigė, kad vieno tipo religija yra persipynusi su modernizacija ir taip prisidėjo kuriant sąlygas, kuriomis dauguma žmonių gali gyventi beveik be religijos arba į ją įsitraukdami tik šiek tiek. Antra vertus, Bergeris atkreipė dėmesį į gyvenimo stilių pliuralizacijos įtaką religinių tikėjimo sistemų įtikimumui (Bruce 2001, 87–88).

Bruce'as pažymi, kad nuo 1974 m. Bergeris pateikė ne vieną priežastį, verčiančią abejoti vienu esminių jo teiginių – kad modernybė susipriešina su religija. Galima išskirti kelias priežastis, anot Bergerio, kviečiančias peržiūrėti jo sekuliarizacijos teoriją. Pirmoji – tai konservatyviųjų ir evangeliškųjų bažnyčių augimas Jungtinėse Valstijose, antroji – liberaliųjų bažnyčių nuosmukis,

trečioji – Vakarų visuomenėse išlikęs susidomėjimas religija (nebūtinai susijęs su bažnyčios lankymu), ketvirtoji – religijos gyvybiškumas kitose pasaulio dalyse (Bruce 2001, 89).

Vertindamas Bergerio desekularizacijos teorijos teiginius, Bruce'as išlieka gana skeptiškas ir polemizuoja dėl visų išvardytų priežasčių, neva sukritikuojančių ankstyvąją Bergerio teoriją. Anot jo, nepaisant Bergerio įžvalgų apie konservatyviųjų ir evangeliškųjų bažnyčių augimą JAV, galima remtis Wade'o Clarko Roofo tyrimų duomenimis, patvirtinančiais Bergerio ankstyvosios sekularizacijos teorijos įžvalgą, nurodančias, kad šiuolaikinis religinis gyvenimas labiau vidinis nei išorinis, labiau individualus nei institucionalizuotas, labiau patirtinis nei racionalusis, labiau privatus nei viešas (Roof 1996, 135, cit. iš Bruce 2001, 90).

Vertindamas Bergerio teiginius apie liberaliųjų bažnyčių nuosmukį, Bruce'as teigia, kad individualizmas ir tolerancija – savybės, aptinkamos šios religijos šerdyje – sudavė smūgį bendrumui, kuris būtinas vykdant daugelį organizacinių užduočių, o tai savo ruožtu gyvybiškai svarbu tikėjimo sistemų išlikimui. Kai kurie liberaliųjų bažnyčių veiksmai bandant prisitaikyti prie sekuliaraus pasaulio buvo pasmerkti nesėkmei. Tačiau pagrindinė problema buvo ne specifinės inovacijos, bet jas sąlygojęs išsiskaidymas, kuris pats savaime buvo sekularizacijos pasekmė, o ne apgalvotas bandymas prie jo prisitaikyti (Bruce 2001, 90).

Komentuodamas Bergerio susižavėjimą išlikusiu susidomėjimu religija Vakarų visuomenėse, Bruce'as kritiškai vertina tokių teiginių pagrindą – Grace Davie tezę, jog sumažėjęs bažnyčios lankomumas neturėtų būti vertinamas kaip sumažėjęs susidomėjimas religija apskritai. Remdamasis šiuo Davie teiginiu Bergeris tvirtina, jog šiuolaikinis religingumas reiškiasi per neinstitutionalizuotus susibūrimus ir principą „pasidaryk pats“. Bruce'as skeptiškai vertina neinstitutionalizuotus susibūrimus ir galimybes susikonstruoti savo paties religiją, nes tampa problemiška ją palaikyti ir perduoti ateinančioms kartoms kaip tikėjimo sistemą.

Vertindamas Bergerio argumentą, jog religija gyvybinga kitose pasaulio šalyse, Bruce'as išlieka skeptiškas ir atkreipia dėmesį, jog pateikus tokius argumentus reikėtų paaiškinti, kaip suprantama religijos kaita. Pasak jo, sekularizacijos teorija yra rinkinys teiginių apie būdus, kaip šiuolaikinė socialinė kaita tam tikromis aplinkybėmis veikia religiją. O ši teorija neteigianti, kad laiko tėkmė kenkia religijai. Akivaizdu, jog pliuralizmo sąlygomis valstybė verčiama tapti neutrali religijos klausimais, tačiau tai būdinga tik demokratinėms ir kai kurioms autokratinėms valstybėms, kurios siekia išvengti religinių ir etninių konfliktų (Bruce 2001, 92–94).

Bruce'as apibendrina ir nurodo pagrindinius Bergerio teiginius apie sekularizaciją: tam tikro tipo ir laipsnio sekularizacija yra negrįžtama, nes individualizmas ir pliuralizmas per kartas sugriovė sąlygas, būtinas antgamtinėms pasaulėžiūroms kurti, palaikyti ir reprodukuoti. Be to, jis pripažįsta, kad

Bergerio ankstyvosios sekularizacijos teorijos pranašystės apie pokyčius, tokius kaip didesnis individualizmas, autoriteto ir dalyvavimo rodiklių nuosmukis, išsipildė ir nėra pagrindo jų atmesti (Bruce 2001, 100).

Kiti autoriai, nagrinėję Bergerio santykį su sekularizacijos teorija ir jo minties pokyčius šios teorijos atžvilgiu, yra britų sociologė Grace Davie ir prancūzų sociologė Danièle Hervieu-Leger. Abiejų minėtų sociologų darbai privertė ir Bergerį kitaip pažvelgti į modernios Europos visuomenių pokyčius. Davie garsioji tezė apie tikėjimą be priklausymo (angl. *believing without belonging*) ir vėlesni jos darbai apie religijos vaidmenį šiuolaikinėje Vakarų Europoje leido Bergeriui kalbėti apie Europą kaip vienintelę geografinę sekularizacijos proceso vietą (Davie 1994, 2000). Davie pritaria Bergeriui, kad Europos religingumas veikia yra išimtis, leidžianti kalbėti apie sekularizaciją, o ne pavyzdys, patvirtinantis šios teorijos pritaikomumą visam pasauliui. Anot jos, Europos sekuliarumo priešasčių reikėtų ieškoti europietiškuose, bet ne modernybės ir religijos santykiuose. Bergeris teigė, jog institucinės bažnyčios Europoje yra silpnesnės nei JAV, tačiau jos toliau egzistuoja, be to, silpnos institucinės bažnyčios nerodo, kad visuomenė lieka be institucionalizuotos religijos. Pasak Bergerio, religinės institucijos Europoje egzistuoja kaip savanoriškos organizacijos, turinčios visokių tokios veiklos privalumų ir trūkumų (Berger 1998, cit. iš Davie 2001, 101).

Iš esmės pritarinama Bergeriui dėl religijos kaitos Europoje ypatybių, Davie pažymi, jog religija tapo laisvalaikio leidimo būdu, konkuruojančiu su kitomis veiklomis, kurių galima imtis sekmadieniais (Davie 2001, 102). Be to, apibendrinama savo tyrimų duomenis, ji siūlo naudoti atliktosios (angl. *vicarious*) religijos sąvoką, apibūdinant mažumos tikinčiųjų ir praktikuojančių santykį su dauguma tikinčiųjų, bet ne visada praktikuojančių. Anot Davie, susidaro vaizdas, jog dauguma deleguoja savo religines pareigas mažumai, kuri jas atlieka, palaiko ir perduoda ateinančioms kartoms. Aptardama atliktosios religijos pavyzdžius, Davie mini princesės Dianos ar kitų žinomų žmonių laidotuves, kurios Europoje vis dar neįsivaizduojamos be religinių apeigų ar dominuojančios bažnyčios dalyvavimo, nepaisant to, jog ši visuomenėje jau nebeturį privilegijuotos padėties (Davie 2001, 103–110).

Danièle Hervieu-Leger, analizuodama Bergerio indėlį į sekularizacijos debatus, išskiria tris pagrindinius teiginius. Pirma, visos modernios visuomenės dėl savo politinės santvarkos ir normatyvinės bei aksiologinės tvarkos yra „atitolusios nuo religijos“ (angl. *exited from religion*). Antra, atitolimo nuo religijos proceso nereikėtų sulyginti su tikėjimo praradimu. Sekularizacija yra ne tikėjimo pabaiga, tačiau procesas, kurio metu tikėjimo elementai atsiskiria nuo religinių institucijų struktūrų. Šis procesas nėra negrįžtamas, jo mastas ir laikotarpis įvairiose visuomenėse gali skirtis ir, kaip pažymėjo Bergeris, tik Europoje tikėjimo institucinė dereguliacija tapo išplitusiu kultūros reiškiniu. Trečia, pačioje Europoje religijos institucinė dereguliacija nėra vienalytė ir įvairiose visuomenėse skiriasi, tačiau galima teigti, jog jai

priešinasi religinė kultūra, kuri vis dar išlieka svarbus pasipriešinimo Europos uniformizacijai faktorius. Apibendrinama Hervieu-Leger tvirtina, kad sekularizacijos teorija kaip išėjimas iš religijos vis dar galioja, jei yra taikoma modernių visuomenių religinėse politikos ir individo autonomizacijos genealogijose. Žvelgiant iš religijos sociologijos perspektyvos, ši teorija yra ribota religijos deinstitutionalizacijos teorija. Kartu paėmus abu argumentus, ši teorija nėra pajėgi pagrįsti religijos ir kultūros santykių Vakarų visuomenėse teoriją (Hervieu-Leger 2001, 119–120).

Apžvelgus Bergerio sekularizacijos ir desekularizacijos kritikų ir šalininkų argumentus, kurie iš esmės apsiriboja Vakarų visuomene, konkrečiai – Vakarų Europa, reikėtų kelti klausimą apie šios teorijos argumentų tinkamumą religijos analizei posovietinėje erdvėje, ypač naujų Europos Sąjungos šalių narių visuomenėse. Ar jas jau palietė Bergerio minėtoji eurosekuliarybė, ir jei taip, tai kokia jos raiška? Ar čia jau susiformavo įtakinga, sekularizuota, vakarietišką išsilavinimą socialinių ir humanitarinių mokslų srityje turinti individų strata, galinti formuoti tam tikrą globalizuotą elito kultūrą? Norint atsakyti į šiuos klausimus reikia naujų empirinių duomenų iš minėtų visuomenių, tačiau šių duomenų analizei neabejotinai bus naudingas Bergerio klasikinės sekularizacijos analitinis modelis, skiriantis objektyvią ir subjektyvią sekularizaciją, t. y. viešo ir individualaus religingumo lygmenis. Tokia perskyra leidžia kompleksiskai pažvelgti į religijos raišką šiuolaikinėje visuomenėje, viešajame ir privačiame jos gyvenime, ieškoti jų sąsajų ir sankirtų.

Išvados

Peterio Bergerio sekularizacijos teorija yra viena iš klasikinių sekularizacijos teorijų, išskiriančių bendrus šio proceso veiksnius, tokius kaip diferenciacija, racionalizacija, autonomizacija, privatizacija, pliuralizmas ir pan. Sekularizacija yra procesas, kurio metu religiniai simboliai ir institucijos nustoja dominuoti šiuolaikinėje visuomenėje. Ji reiškiasi tiek objektyviame, tiek subjektyviame lygmenyje. Svarbiausias Bergerio sekularizacijos teorijos indėlis į religijos sociologijos sekularizacijos diskursą – nustatyta racionalizacijos ir pliuralizmo įtaka religijos kaitai šiuolaikinėje visuomenėje.

XX a. paskutiniais dešimtmečiais Bergeris ėmė kritikuoti savo sekularizacijos teoriją, nes rėmėsis iš esmės klaidinga prielaida, jog modernizacija lemia sekularizaciją. Vienintelė geografinė vieta, kur, anot Bergerio, vis dar vyksta sekularizacija, yra Europa, o visas likęs pasaulis gyvena visavertę religinį gyvenimą. Tokius savo teiginius Bergeris grindė empiriniais duomenimis apie konservatyviųjų ir evangeliškųjų bažnyčių sustiprėjimą JAV, liberaliųjų bažnyčių nuosmukį, išlikusį susidomėjimą religija Vakarų visuomenėse ir religijos gyvybingumą kitose pasaulio dalyse.

Bergerio desekularizacijos teorija buvo ir kritikuojama, ir palaikoma. Jos

kritikų nuomone, Bergerio sekularizacijos teorijos teiginiai ir pranašystės iš esmės išsipildė ir paaiškina religijos vietos ir vaidmens pokyčius šiuolaikinėje visuomenėje, todėl nėra poreikio juos naujai interpretuoti. O jos šalininkai rėmėsi argumentais, suformuluotais remiantis empiriniais tyrimais Vakarų Europoje, kurie pagrindžia religijos vietos ir vaidmens pokyčius šiose visuomenėse ir leidžia naujai interpretuoti šiuos pokyčius per savanoriškos religinės veiklos ir proceso, kai dauguma deleguoja mažumai religinio dalyvavimo veiklą (Davie), ar religijos kaip kultūros (Hervieu-Leger) prizmę.

Bergerio sekularizacijos ir ypač – desekularizacijos teorijos teiginiai turėtų būti įvertinti analizuojant religiją naujųjų Europos Sąjungos šalių narių visuomenėse. Tačiau neabejotinai naudinga išlieka klasikinės Bergerio sekularizacijos nuostata skirti objektyviają ir subjektyviają sekularizacijas ir, remiantis šia perskyra, atlikti religijos šiuolaikinėje visuomenėje analizę.

Literatūra

- Berger, P. L. [1967] 1990. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- _____. 1998. "Protestantism and the Quest of Certainty." *The Christian Century* 26 (August-2 September): 782–796.
- _____. 1999. "The Desecularization of the World: A Global Overview." In *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, ed. P. L. Berger, 1–18. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Co.
- _____. 2001. "Reflections on the Sociology of Religion Today." *Sociology of Religion* 62 (4): 443–454.
- Bruce, S. 2001. "The Curious Case of the Unnecessary Recantation: Berger and Secularization." In *Peter Berger and the Study of Religion*, eds. L. Woodhead, P. Heelas, D. Martin, 87–100. London: Routledge.
- Davie, G. 1994. *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.
- _____. 2000. *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press.
- _____. 2001. "The Persistence of Institutional Religion in Modern Europe." In *Peter Berger and the Study of Religion*, eds. L. Woodhead, P. Heelas, D. Martin, 101–111. London: Routledge.
- Durkheim, E. [1937] 1999. *Elementariosios religinio gyvenimo formos*. Vilnius: ALK/Vaga.
- Hervieu-Leger, D. 2001. "The Twofold Limit of the Notion Secularization." In *Peter Berger and the Study of Religion*, eds. L. Woodhead, P. Heelas, D. Martin, 112–126. London: Routledge.
- Tschannen, O. 1991. "The Secularization Paradigm: A Systematization." *Journal for the Scientific Studies of Religion* 30 (4): 395–415.

Changes within Peter Berger's Secularization Theory (1967-2001) and Their Assessment in the Contemporary Sociology of Religion

Summary

This paper analyzes Peter Berger's theory of secularization, its main arguments and recent developments in general described as the theory of desecularization. The first part of the text examines Berger's theory of religion as the sacred canopy and secularization as the process in which religious symbols and institutions lose their dominance in the contemporary society. The second part focuses on the recent developments in Berger's theory of secularization which is usually described as the theory of desecularization, its main arguments and factors. The third part presents arguments of main critique (Steve Bruce) and supporters (Grace Davie, Danièle Hervieu-Leger) of recent developments within Berger's theory of secularization. The paper ends with the generalizing insights into Berger's secularization and desecularization theories and their application for contemporary societies. The author concludes that desecularization theory should be tested within the societies of the new member states of the European Union; she also emphasizes that Berger's classical distinction between objective and subjective secularization remains useful tool for the analysis of religion in contemporary society.